

TÜRKİYƏNİN AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNƏ İCTİMAİ ASAYİŞİN QORUNMASI SAHƏSİNDƏ YARDIMLARI

İsa Arslan

Bakı Dövlət Universitetinin
doktorantı

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra ictimai asayişin qorunması, qaçaq-quldurlara, qayda-qanunu pozanlara qarşı mübarizədə, nizam-intizamın möhkəmləndirilməsi sahəsində Nuru paşanın başçılığı ilə Türkiyə hərbiçiləri, Azərbaycana göndərilmiş Osmanlı ordu hissələri mühüm rol oynamışdılar. Bununla bağlı arxiv sənədlərində, o dövrdə çıxan qəzetlərdə, yaşlı adamların xatirələrində olduqca maraqlı, bir çox hallarda isə ibrətamiz faktlar qalmışdır.

Osmanlı hərbi qüvvələri Azərbaycan ərazisinə qədəm qoyduğu andan, təkcə ölkəni erməni-rus qüvvələrinin işğalından azad etməklə kifayətlənmir, bütövlükdə ictimai-siyasi vəziyyətin normallaşması üçün gərəkli tədbirləri görürdü. Bu tədbirlər içərisində dinc əhəlinin həyatının və əmlakının qorunması, quldurluğa və soyğunçuluğa qarşı mübarizə xüsusi yer tuturdu. 1918-ci ilin yazında müdhiş bir anarxiyaya məruz qalmış Gəncədə qayda-qanun yaradılmasında Nuru paşanın başçılığı ilə Azərbaycana göndərilmiş hərbi qüvvə mühüm rol oynadı. Ona görə də, Gəncə əhalisi, M. Ə. Rəsulzadənin qeyd etdiyi kimi, “Nuru paşanı göydən enmiş mələk kimi tələqqi etmişdi” [7, s.39].

1918-ci ilin yayında Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycanın qərb bölgələrində qayda-qanun yaradılmasına ciddi töhfə vermişdi. Gəncə dairə məhkəməsi prokuroru 24 avqust 1918-ci il tarixində Ədliyyə Nazirinə göndərdiyi məlumatda bildirdi ki, Qazaxda, Tovuzda, Gəncədə hərbi nizam-intizamı pozan şəxslər türk jandarm zabitlərinin göstərişi ilə həbs edilmişlər [1, siy. 2, iş 11, v. 4, 42].

Türkiyə Azərbaycanda qaçaq-quldurlara qarşı mübarizədə mühüm yardım göstərmişdi. Bununla bağlı, 1920-ci il fevralın 16-da Bakı Polismeysterinin köməkçisi Məcid ağa Şıxlınskinin Daxili İşlər Nazirliyinə göndərdiyi raportda maraqlı məlumat əks olunmuşdur. Raportda həmin vaxt Gürcüstanda Qarayazı meşəsində gizlənen Heydər Sadıx oğlunun başçılıq etdiyi quldur dəstəsi haqqında məlumat verilmişdir. Raportda bildirilirdi ki, “Qazax qəzasının Şıxlı kəndinin sakinləri - Sadıxlılar 1917-ci ildən quldurluqla məşğuldurlar. Yalnız türklər (Osmanlı hərbi hissələri İ.A.) gəldikdən sonra quldurların hərəsi bir tərəfə dağılıdılar. Lakin türk hərbi qüvvələri bölgəni tərk etdikdən sonra quldurlar yenidən öz əməllərinə təkrar başlamışlar” [3, siy. 1, iş 22, v. 152].

Raportda daha sonra qeyd edilirdi ki, Qazax qəzasına Əmir xan Xoyski general-qubemator təyin edildikdən sonra, onun çağırış yaşında olanların orduya göndərilməsi tələbi ilə əlaqədar olaraq, Sadıxlılar Gürcüstan Respublikasının ərazisindəki Qarayazı meşəsinə köçmüş və özlərini Gürcüstan təbəəsi elan etmişlər. Lakin bu dəstə öz quldur əməllərini davam etdirməkdədirlər [3, siy. 1, iş 22, v. 152].

Qafqaz İslam Ordusu 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakını azad etdikdən sonra şəhərdə zorakılığın, oğurluq və qarətlərin qarşısının alınması üçün sərt qaydalar tətbiq edildi. Azərbaycan yazıçısı Manaf Süleymanov həmin dövrdə yaşamış adamların xatirələri əsasında maraqlı faktlar qeyd etmişdir. Yaşlı bakılıların söylədiklərinə görə, Osmanlı ordusu Bakıya daxil olduqdan dərhal sonra şəhərin Quba (indiki Füzuli) meydanında, Quru bağda - Parapetdə (indiki Fəvvarələr meydanında), Vağzal qarşısındakı meydanda, Bulvarda, Qaraşəhər körpüsü qabağında və bir çox məhəllələrdə dar ağacları quruldu. Soyğunçuluqla, quldurluqla məşğul olanlar dar ağacından asılmaq cəzasına məhkum edildi.

Edam edilənlərin təqsiri taxta lövhəyə yazılıb boynundan asılır, qarət etdiyi, oğurladığı mallar dar ağacının yanına əşyayi-dəlil kimi qoyulurdu [9, s.258].

Qafqaz İslam Ordusu komandanlığı Bakıya daxil olduğu zaman şəhər əhəlisinə, xüsusən də 1918-ci ilin mart- aprel aylarında müsəlmanlara qarşı soyqırırma görə intiqamdan qorxan xristian əhaliyə müraciət edərək, hər kəsin can və mallarının əmniyyət altına alınacağına və heç kimə yamanlıq edilməyəcəyinə təminat verdi [8, s.200]. Şəhərdə asayiş təmin etmək üçün Nazim bəy Bakı komendantı təyin edildi. O, zorakılıq və soyğunçuluq edənlərə qarşı amansız mübarizəyə başladı. Qarət edilmiş əşyaların dərhal sahiblərinə qaytarılmasına göstəriş verdi [6, 25.IX.1918r., №4].

Osmanlı komandanlığının əmri ilə şəhərin hər yerində divarlara xüsusi elanlar xəbərdarlıq asıldı, qayda-qanunu pozanlara şiddətli cəza veriləcəyi bildirildi: “... özünə aid olmayan əşyaları yerdən götürənlər, qarət edənlər, zor işlədənlər dar ağacından asılacaqdır. Dükanlarda, həyəət-bacada, küçələrdə bir kəsin malına, var-sərvətinə əyri baxan yox idi. Oğurluğun kökü kəsilmişdi. Əliyərilər, peşəkar oğrular belə cürət edib başlı-başına qalmış qiymətli şeyləri götürmürdülər” [9, s.259].

Bakının azad edilməsindən dərhal sonra Qafqaz İslam Ordusu komandanı Nuru paşa İstanbula - Ənvər paşaya göndərdiyi raportda təhlükəsizliyi təmin etmək, baş verən soyğunların qabağını almaq və qayda-qanun yaratmaq üçün qətl və qarətlə məşğul olan 100-dən çox adamın edam edildiyini bildirdi. Raportda qeyd edilirdi ki, “alman tədbirlərlə şəhərdə asayiş və təhlükəsizlik tamamilən təmin edilmiş və bu vəziyyətdən məmnun qalan xalq

orduya öz təşəkkürünü bildirmişdi” [11, s.146].

Həmin hadisələrin şahidi olmuş yaşlı bakılılar sonralar danışdırlar ki, Osmanlı komandanlığı qanunu pozan, oğurluq, quldurluq edən heç kəsə aman vermir, mərhəmət göstərmirdi. Dar ağacından asılanlar arasında qanunu pozmuş türk əsgəri də vardı. Bir zamanlar Bakıda özbaşnalıq edən qoçular, dələduzlar qaçıb gizlənmişdilər [9, s.259].

Bakının meydan və küçələrində üç nəfərlik qrup çavuş və iki əsgər gəzir, şuluq salan, qayda qanunu azca pozan adamı görəndə dərhal cəzalandırırdı. Şərab satmaq, içmək, tiryək çəkmək qadağan edilmiş, meyxanalar və tiryəxanalar bağlanmışdı. Küçədə sərxoş və ya tiryək çəkmiş adamı tutduqda zopalayırdılar. Ən yüngül cəza qırx zopa idi [9, s.259].

1908-ci ildən Xəzər dənizində gəmi kapitanı kimi çalışmış F. K. Pankovun xatirələrində Osmanlı hərbiçilərinin 1918-ci ildə Bakıda asayişə necə peşəkarlıqla qoruduqları aydın görünür. Qocaman rus kapitanı xatirələrində yazmışdı: “1908-ci ildən Xəzər dənizində işləyirdim. Gəmilər körpüyə yan alıb dayananda, adətən matroslar sahilə düşüb meyxanalara gedib o ki var içər, sərxoş olurdular. Sonra da tökülüşərdilər bulvara, başlayırdılar adamlara sataşmağa, əziyyət verməyə, dava salmağa.

...Qorodovoylar (Çarlıq Rusiyası dövründə asayiş qoruyucuları - İ.A.) aradan çıxardılar... 1918-ci ildə türklər Bakıda ikən qərribə bir hadisənin şahidi oldum. Oktyabrın ortalarında Bakıya varid olmuş üç gəminin matrosları sahilə çıxıb, girirlər meyxanalara, restoranlara, qadağan edilmiş araq və şərabı zorla çıxartdırıb içirlər, lül-qənbər gəlirlər bulvara. Əvvəllər elədikləri sayaq başlayırlar şuluqluq salmağa, adamlara sataşmağa. Türk səhra polis şöbəsi xəbər tutan tək hadisə yerinə əsgərlər göndərdi.

Vuruşma başladı...

Əsgərlər ayıq, matroslar sərxoş. Əsgərlər matrosların biləklərindən necə qamarlayırdılarsa, o saat matros kəlləsi üstə gəlib sərilirdi yerə. Əsgərlər başlayırdılar çəkmələrinin nal vurulmuş ucu və dabanı ilə matrosların lülə sümüklərinə döyməyə. Matros... uzandığı yerdən qalxa bilmirdi... İki-üç saat sonra zor-bəla ilə birtəhər qalxıb yollandılar gəmilərinə. Türklər gedənə qədər bir daha şəhərdə görünmədilər” [9, s.268].

Bakının azad edilməsindən sonra şəhərdə yaradılan əmin-amanlıqdan, qayda-qanundan, iqtisadi vəziyyətin yüngülləşməsindən bütün əhali, o cümlədən xristianlar da çox razı qalmışdılar. İqtisadi vəziyyətin normalaşması üçün görülən sərt tədbirlər də tezliklə öz bəhrəsini verdi. Bolşeviklərin və Sentrokaspi diktaturasının hakimiyyətdə olduğu dövrdə ərzaq mallarının qiyməti sürətlə bahalaşdığı halda, Bakıdakı türk komendaturası və Azərbaycan hökumətinin birgə söyləri ilə bazar-dükənlər normal fəaliyyət göstərməyə başlamış, gündəlik tələbat mallarının qiymətləri əsaslı şəkildə ucuzlaşmışdı. Məsələn, Osmanlı ordusu şəhərə girmədən əvvəl 16 kq un 800 rubla satılırdısa, Bakı azad edildikdən sonra qiyməti 100-150 rubla düşdü. 20 rubla çətin tapılan qoyun əti 6 rubla düşdü. Əvvəllər heç tapılmayan qovun, qarpız, üzüm, göyərtili və tərəvəz qəzalardan gətirilərək, ucuz qiymətə bazarlarda satılmağa başladı [11, s.149].

Bununla bağlı, yaşlı bakılıların xatirələri olduqca maraqlıdır. M. Süleymanovun qələmə aldığı xatirəyə görə, bahalıqın qarşısını almaq üçün “türklər ərzaq mallarına nırx qoydular. Nırxı pozanlara şiddətli cəza verilir... Bir çörək satanın bir şahı artıq aldığına görə qulağını dükanın qapısına mıxlamışdılar” [9, s.268].

Qafqaz İslam Ordusu komandanlığı Bakı azad edildikdən dərhal sonra şəhərin ərzaqla təminatını yaxşılaşdırmaq üçün göstəriş verdi ki, gətirilən bütün yüklər heç bir maneəçilik törədilmədən şəhərə buraxılsın [6, 18.IX.1918r., №2]. Artıq, senyabrın sonunda Bakıda çörəyin qiyməti 20-22 manatdan 5 manata düşdü, Şollar su kəməri normal fəaliyyətə başladı [6, 25.IX.1918r., №4]. Osmanlı ordusu təkəcə Bakıda deyil, qədəm qoyduğu hər yerdə dinc əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün gərəqli tədbirləri görürdü. 1918-ci ilin sentyabr ayında Gəncə komendantı polkovnik Cavad bəy Şıxlinski və müavini Osmanlı ordusunda minbaşı olan Süleyman əfəndinin səyi ilə anarxiya dövründə quldurluqla məşğul olmuş Həsən Adıgözəlov (Tat oğlu) və onun dəstə üzvləri həbs edilmişdi [6, 18.IX.1918r., №2].

Qafqaz İslam Ordusu hissələri 1918-ci ilin oktyabr ayının başlanğıcında Qarabağda dinc əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün hərbi əməliyyata başladıqdan dərhal sonra yerli azərbaycanlılara qarşı qətl və qarətlərlə məşğul olan dəstələr silahlarını təhvil verməyə, aman diləməyə başladılar. Quldurların bir hissəsi isə Andronikin başçılığı altında İrəvan tərəfə qaçdı [6, 7.X.1918r., №6].

Ordubad Milli Şurasının sədri Mir Hidayət Seyidzadə 1918-ci il dekabr ayının 22- da AXC Nazirlər Şurasına ünvanladığı bəyanatda qeyd etmişdi ki, Andronikin quldur dəstəsi Osmanlı ordusunun Naxçıvana gəlməsindən sonra bu yerləri tərk etmək məcburiyyətində qaldı: “Andronikdən sonra bizə türklər gəldilər və üç aya yaxın qəzada hamı sakit yaşadı. Türklər Qafqazdan getdikdən sonra bizim vəziyyətimiz əvvəlkindən də pis oldu” [10, s.32]

Osmanlı hərbi qüvvələri gənc respublikanın iqtisadi sahədə təhlükəsizliyinin qorunmasına da öz töhfəsini vermişdi. Bu baxımdan, Nuru paşanın 1918-ci il noyabrın 6-da Ədliyyə Nazirinə göndərdiyi məlumat maraqlıdır. Məlumatda bildirilirdi ki, erməni qadın Babayeva və gürcü Sakanelidze həbs edilmişlər. Onlar saxta pul kəsilməsinə görə günahlandırılırlar və bu iş Hərbi-səhra məhkəməsində baxılır [1, siy. 2, iş 14, v. 31].

Arxiv sənədlərindən aydın olur ki, Osmanlı ordusu Mudros barışıq şərtlərinə uyğun olaraq Azərbaycanın hüduqlarını tərk etdikdən sonra da, türk hərbiçilərindən bir çoxu Azərbaycanda qalaraq milli ordu quruculuğu və ictimai asayişin qorunması və digər sahələrdə işlərini davam etdirməkdə idilər. Məsələn, Qazax komendantı Səbri

bəy 1918-ci ilin noyabr- dekabr aylarında bu vəzifəsini icra etməkdə davam edirdi [1, siy. 2, iş 11, v. 101, 103].

Gəncə dairə məhkəməsi prokuroru Ədliyyə Nazirinə ünvanlandığı 24 noyabr 1918-ci il tarixli başqa bir məlumatda Qazax komendantı Səbri bəyin qanun-qaydanı pozmuş bir neçə şəxsi həbs etdirməsindən bəhs etmişdi [1, siy. 2, iş 11, v. 99].

Gəncə dairə məhkəməsi prokuroru 18 dekabr 1918- ci ildə Ədliyyə Nazirliyinə məlumat vermişdi ki, Gəncə həbsxanasında Osmanlı ordusu hərbi prokuroru və müstətiqinin göstərişi ilə həbs edilənlərlə bağlı 100-ə qədər iş vardır [1, siy. 2, iş 667, v. 1].

Bu faktlar aydın göstərir ki, Osmanlı dövlətinin hərbi yardımı ilə Azərbaycanın şərq hissəsinin, xüsusən də Bakı şəhərinin daşnak-bolşevik qüvvələrindən azad edilməsi nəticəsində bütün ölkədə əmin-amanlıq bərqərar olmuş, ictimai asayişin qorunması sahəsində sərt tədbirlər müsbət nəticələr vermişdi. Dilindən və dinindən asılı olmayaraq, Azərbaycan Cümhuriyyətinin bütün vətəndaşlarının şəxsi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, iqtisadi vəziyyətin normallaşdırılması istiqamətində mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivinin 100 sayılı - AXС Ədliyyə Nazirliyinin fondu
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivinin 894 sayılı - AXС Daxili İşlər Nazirliyinin fondu
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivinin 970 sayılı - AXС Xarici İşlər Nazirliyinin fondu
4. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Законодательные акты (Сборник документов) Баку, изд. «Азербайджан», 1998, 560с.
5. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Внешняя политика (Документы и материалы). Баку, изд. «Азербайджан», 1998, 632 с.
6. газ. «Азербайджан», 1918г.
7. М.Ə.Рəsulzadə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, Elm, 1990, 116 s.
8. Kaymakam Rüştü. Büyük Harpte Bakı yollarında. Askeri Mecmua, Sayı 34, 1934 - Qafqaz Universiteti. Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008, 216 s.
9. Süleymanov M.F. Eşitdiklərim, oxuduqlarım, gördüklərim. Bakı: Azənəşr, 1989,376 s.
10. N.A.Əliyev. 1917-1920-ci illərdə Azərbaycanda Türk-müsəlman soyqırımı ilk mənbələrdə. Bakı, “Nurlan”, 2009,204 s.
11. Nəsir Yücəər. Birinci dünya müharibəsində Osmanlı ordusunun Azərbaycan və Dağıstan əməliyyatı. Bakı: Qafqaz Universiteti nəşriyyatı, 1999, 196 s.